

Nedgangen i landgilden i det 14. aarhundrede.

AF

C. A. CHRISTENSEN.

SOM en rød traad gaar der gennem Roskildebispens jordebog fra slutningen af det 14. aarhundrede en stadig klage over, hvor ringe godsindtægterne er i forhold til tidligere tider. Gang paa gang konstaterer bispens regnskabsfører med et suk den overordentligt betydelige nedgang i landgilden i forhold til oplysningerne i bispedømmets gamle jordebog, »træbogen«. For eks. meddeler han, at der i Hedinge gives 1 øre korn af hver øre terra in censu, men, tilføjes der, i bisp Niels' [1373—95] faders tid gaves der 3 øre korn af hver øre jord. Et andet sted, noterer han, at afgiften af Vester Egitsbjerg i gamle dage beløb sig til 96 mark gode penge, hvorpaa han udbryder: »Sed nunci! Quilibet [fæster] dat porcum excepto oldengæld«.

I og for sig er jordebogens klage forstaaelig. Den er, som den selv angiver, anlagt i aaret 1370, altsaa i den halvdel af det 14. aarhundrede, hvor Evropa hærgedes af en alvorlig, økonomisk krise, foranlediget, som det synes, af pestaarene 1348—1350. Heller ikke dengang er Danmark gaaet fri. Spørgsmaalet er imidlertid, hvor stor nedgangen i landgilden har været herhjemme. Vi ved, efter nogle undersøgelser foretaget af Erslev¹, at der paa Roskildebogens tid omkr. 1370 svaredes $\frac{2}{3}$ —1 øre korn, i værdi lig $1\frac{1}{2}$ —2 øre sølv, af hver øre skyldjord. Men hvor stor var landgilden af et tilsvarende areal i tiden omkr. 1300? Efter Roskilde-

¹ Se herom senere s. 456.

bogens klagende oplysninger og efter jævnførelse med udenlandske forhold at dømme har den paa det tidspunkt ligget betydeligt højere. Vi vil derfor forsøge at bestemme landgildens størrelse i det 13. og 14. aarhundrede forud for Roskildebogens affattelsestid. Maalet skal være at skabe et grundlag til bedømmelse af den økonomiske nedgang i det 14. aarhundrede.

Af grunde, som den fremadskridende undersøgelse vil gøre indlysende, deler vi denne i to tidsafsnit, det første: tiden indtil 1330, det andet: tiden 1330—1400.

Landgilden af terra in censu i tiden indtil 1330.

Kilde	Terra in censu	Landgilden	pr. øre terra in censu
S.R.D. IV 504 (1286)	1 mark 8 ørtug	2 mark korn	c. 3 øre sølv
Repert. ^{2/12} 1306	6 øre	24 - penge	c. 4 - -
Repert. ^{2/12} 1306	11 ørtug 2 penning	20 - -	c. 5 - -
S.R.D. VI 424 (1313)	I Starreklint svares af hver øre:	3 - -	c. 2 ^{1/2} øre sølv

Saa faa end disse kildesteder er, der direkte viser os den svarede landgilde af skyldjorden, saa viser de dog overensstemmende en højere landgilde end den, der var norm paa Roskildebogens tid. Imidlertid vilde man næppe kunne bygge noget paa disse faa eksempler, hvis vi ikke ad anden vej var i stand til at verificere resultatet. Men vi har fra samme tidsrum en række kildesteder, der oplyser os om, hvilken pris en øre terra in censu stod i. Hvis man dernæst skaffer sig klarhed over, hvilken kapitalisationsfaktor tiden regnede med, det vil sige hvilket forhold, der var mellem afgift og kapitalværdi, saa kan man af prisen paa terra in censu paa det nærmeste aflæse, hvilken landgilde der er bleven svaret af den.

De efterfølgende priser er opnaaet enten ved salg eller ved pantsætning i tiden 1259—1330.

Priser paa terra in censu i tiden 1259—1330.

Aar	Terra in censu	Salgssum	Pantesum	pr. ore terra in censu	Kilde
1259	2 örtug	30 mark penge	..	ca. 11 mark sølv	Cod. Esrom. 129
1259	2 øre	36 -	..	ca. $4\frac{1}{2}$ -	S.R.D. IV 498
1261	1 øre	20 -	..	ca. 5 -	Erslev: Testam. 8-11
1261	1 örtug	10 -	..	ca. $7\frac{1}{2}$ -	— — —
1261	1 örtug	8 -	..	ca. 6 -	— — —
1275	14 örtug	120 -	..	ca. 6 -	S. R. D. IV 482
1277	3 øre	42 -	..	ca. $3\frac{1}{3}$ -	S.R.D. IV 356
1282	$1\frac{1}{2}$ penning 12 mark ÷ 1 örtug	sælges for $3\frac{3}{5}$ mark sølv pr. øre jord	240 mark penge 30 - -	$3\frac{3}{5}$ - ca. 5 - ca. $5\frac{1}{2}$ -	Regesta *546 S. Gb. S.R.D. IV 504 Næstv. Gb. S.R.D. IV 351
1286	32 örtug	..	40 - -	ca. $6\frac{1}{2}$ -	Ssts.
1292	1 øre	..	20 mark penge	ca. $3\frac{1}{2}$ -	S. Gb. S.R.D. IV 496
1295	1 øre	130 mark penge	100 -	ca. $4\frac{1}{2}$ -	Cod. Esrom. 171
1297	7 øre	..	140 -	ca. $3\frac{1}{2}$ -	Matzen: Panteret 459
1299	2 örtug	..	52 -	ca. $4\frac{1}{2}$ -	Repert.
1302	5 øre	..		ca. $3\frac{1}{2}$ -	Næstv. Gb. S.R.D.
²⁵ / ₁₀ 1303	5 øre	..			IV 358
1306	2 øre	..			

Priser paa terra in censu i tiden 1259—1330

Aar	Terra in censu	Salgssum	Pantesum	pr. øre terra in censu	Kilde
1307	2 øre	120 mark penge	..	ca. 7 $\frac{1}{2}$ mark sølv	S. Gb. S.R.D. IV 511
11 $\frac{1}{2}$ 1308	3 øre	..	24 mark sølv	8	Repert.
1309	5 $\frac{1}{2}$ ørtug	..	100 - penge	ca. 5	S. Gb. S.R.D. IV 499
1313	hver øre i Starreklint har en værdi af 30 mark penge		..	ca. 4	Aarhusbogen S.R.D. VI 425
1313	3 ørtug	..	40 mark penge	ca. 4	Æ. Arkivreg. IV 162
1313	hver øre i Forsing har en værdi af 30 mark penge		..	ca. 4	Aarhusbogen S.R.D. VI 424
1318	7 ørtug	110 mark penge	..	ca. 4	S. Gb. S.R.D. IV 515
1318	4 øre	..	400 mark penge	ca. 5	S. Gb. S.R.D. IV 497
6 $\frac{1}{8}$ 1320	5 øre	..	240 -	ca. 5	Repert.
19 $\frac{1}{3}$ 1320	8 øre	..	c. 45 - sølv	ca. 5 $\frac{1}{2}$	Repert.
4 $\frac{1}{5}$ 1322	8 ørtug	..	80 - penge	ca. 3	Repert.
24 $\frac{1}{3}$ 1322	8 ørtug	..	80 -	ca. 3	Repert.
6 $\frac{1}{3}$ 1323	19 ørtug	..	200 -	ca. 3	Repert.
1327	4 øre	160 mark penge	..	ca. 4	S. Gb. S.R.D. IV 498
17 $\frac{1}{3}$ 1328	1 øre	..	6 mark sølv	6	Repert.
28 $\frac{1}{1}$ 1329	1 $\frac{1}{2}$ øre	40 mark penge	..	ca. 8	Repert.
24 $\frac{1}{6}$ 1329	10 ørtug	..	200 mark penge	ca. 6	Repert.
	3 $\frac{1}{2}$ den.	..			

Det næste spørgsmål er nu bestemmelsen af tidens kapitalisationsfaktor. Erslev regner med, at denne for det omhandlede tidsrum har ligget omkring 24. Dette, viser Erslev, var nemlig det gængse forhold mellem jordens afgift og dens kapitalværdi i det 16. aarhundrede¹.

Imidlertid maa en saadan slutning fra det 16. aarhundredes forhold tilbage til forholdene i det 13. og 14. aarhundrede betegnes som uforsvarlig. Der kan være grund til at erindre, at den afgift, jorden svarer, er det primære, mens jordens værdi er det sekundære, det afledede. Hvor højt denne værdi sættes, afhænger i allerhøjeste grad af pengenes værdi. Men at der fra det 13. til det 16. aarhundrede har fundet store ændringer sted i pengenes værdi er evident.

I stedet for senere aarhundreders kapitalisationsfaktor i Danmark er det derfor snarere samtidens kapitalisationsfaktor ude i Evropa, paa hvilken man maa have sin opmærksomhed henvendt, saa vist som penge ikke er nationalt bestemt. Og her gælder det i hvert fald for Frankrigs² og Vesttysklands³ vedkommende, at kapitalisationsfaktoren baade for det 13. og 14. aarhundrede ligger omkr. 10. Det er derfor kun naturligt, naar vi finder en lignende kapitalisationsfaktor gældende herhjemme. For eks. finder der 1336 et mageskifte sted mellem N. N. og Aarhus kapitel. Dettets gods har en merværdi af 15 mark sølv, for hvilken N. N. forpligter sig til aarlig at yde kapitlet 1 mark korn. Hvis han indløser det halve eller en tredjedel af summen, skal afgiften formindskes i samme forhold⁴. Da 1 mark korn har en værdi af omkr. 2 mark sølv⁵, har man her en kapitalisationsfaktor paa $7\frac{1}{2}$. Denne kapitalisationsfaktor er ikke undtagelsen, men som venteligt træffer man gang paa gang et lignende forhold mellem jordens afgift og dens kapitalværdi.

¹ Valdem. Storh. 42 flg.; sml. ogsaa Nørlund: Hist. Tidskr. 9. R. VI 90 og Birch: Rigets Jordegods og Regalierne 22.

² d'Avenel: Histoire économique de la propriété I 77—87.

³ Kulischer: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte I 336.

⁴ S.R.D. VI 496—97.

⁵ Se for eks. Repert. $\frac{4}{2}$ 1330.

I efterfølgende liste er samlet nogle oplysninger om forholdet mellem jordens afgift og dens kapitalværdi i tiden indtil 1330.

Forholdet mellem afgift og kapitalværdi indtil 1330.

Kilde	Aar	Kapitalværdi	Afgift	Kapitalisationsfaktor
S.R.D. VI 435	c. 1260 ¹	120 mark penge	14 øre korn ²	ca. 7—8
S.R.D. VI 435	1282	40 - -	1 mark korn	c. 5
S.R.D. VI 415 og 431.....	1284	40 - -	16 ørtug korn	ca. 7
S.R.D. VI 447	1311	40 - -	6 øre sølv	ca. 5—6
S.R.D. VI 424	1313	375 - -	40 mark penge	9 ³ / ₈
S.R.D. VI 424	1313	300 - -	20 - -	15
S.R.D. VI 427	1313	240 - -	c. 4 ¹ / ₂ mark sølv	ca. 5—6
Avia Rip. 104	1317	240 - -	20 ørtug korn	ca. 12
Avia Rip. 105	c. 1320	5 - -	1 ¹ / ₂ mark penge	10
Avia Rip. 102	c. 1320	4 - -	3 øre -	10
Avia Rip. 102	c. 1320	10 - -	1 mark -	10
Avia Rip. 102	c. 1320	90 - -	6 - -	15
Avia Rip. 101	c. 1320	45 - -	3 - -	15

Som det ses svinger kapitalisationsfaktoren mellem yderpunkterne 15 og 5, hvad der svarer til en forrentning af den i jorden investerede kapital paa 7 % til 20 %, gennemsnitlig vil man kunne regne med 8 %—12 %. Dette svarer ret nøje til forholdene i Frankrig paa samme tid. Efter d'Avenel kan man regne med en forrentning paa 10 % som det almindelige her; dog kan kapitalisationsfaktoren i visse tilfælde synke ned til 4, hvad der altsaa svarer til en forrentning af kapitalen paa 25 %³; ligesaavel som der kan træffes et udsving til modsat side, hvor

¹ Der staar i Aarhusbogen, at ejendommen er købt af en ærkedegn Leko. 1257 omtales som tilstedeværende i Øm kloster »Dominus L. archidiaconus Arusiensis« (S.R.D. V 261). 1263 er »Løki Arusiensis archid.« blandt dem, der besegler appelskrivelsen til paven. (S.R.D. V 276). Reduktionen af mark penge til mark sølv altsaa som 4·1.

² 1 mark korn regnes i denne periode for ca. 2 mark sølv; se senere 463.

³ Histoire économique I 77—87; II 884.

kapitalisationsfaktoren gaar op imod 24, hvor forrentningen altsaa kun er 4 %. Ligeledes kan man efter prof. Wegemann for det 14. aarhundrede regne med en kapitalisationsfaktor 10 for Femerns vedkommende¹.

Man vil heraf med temmelig stor sikkerhed kunne slutte, at tidens rentefod maa have været overordentlig betydelig. Endnu i vore dage er det en kendsgerning, at jordpriserne gennemgaaende ligger højere end den afgift, jorden afkaster, egentlig berettiger, naar man tager hensyn til tidens rentefod. Grunden er vel, blandt meget andet, særlig den, at jorden, trods et udviklet banksystem, betragtes som et sikrere aktiv end noget andet. Men særlig i middelalderen maa dette forhold have spillet ind. Rentefoden er da heller ikke 10 %, men snarere 20 %—25 %. Paa Champagnemessen 1311 fastsattes ved forordning rentefoden til 20 %. I de italienske byer regnedes i det 13. aarhundrede med en rentefod paa 20 %—25 % som det almindelige ved laan paa længere tidsfrist; for kortere tidsrum er den endog betydelig højere². 1302 betales herhjemme af et kapitallaan paa 100 mark penge 20 mark penge i aarlig rente, altsaa 20 %³, og 1330 betales af et laan paa 120 mark sølv 20 mark sølv i rente om aaret, altsaa 16 $\frac{1}{4}$ %⁴.

Denne høje rente af pengelaan skyldes ikke alene pengenes knaphed men ogsaa den ikke ubetydelige risiko, der i datiden var forbunden med at laane ud. At anbringe den overflødige kapital i jord var sikrere, og forrentningen af den i jorden bundne kapital kan derfor ses at ligge betydelig under renten for laan af penge. Men ubegrænset under tidens rentefod kan denne forrentning dog ikke tænkes at have ligget. Gaar den under 7 %—8 % maa det tiltrods for risikomomentet alligevel have været fordelagtigere at anbringe kapitalen i pengelaan til

¹ Wegemann: Zustände Schleswig-Holsteins nach dem Erdbuche Waldemars 1231. Z. f. Schl.-Holst.-Lauenb. Gesch. (1916) 118 flg.; sml. endvidere Pirenne: Les villes du Moyen Âge (1927) 99 flg.

² Kulischer: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte I 350—51.

³ Matzen: Den danske Panterets Historie 147 anm. 4.

⁴ Repert. ²⁵/₃ 1330.

20 %—25 %, en rente, der i løbet af faa aar vilde fordoble kapitalen.

En almindelig forrentning af jordens værdi paa 4 % som Erslev og Nørlund regner med maa under alle omstændigheder betragtes som en umulighed.

Forinden vi gaar videre i undersøgelsen maa vi i korthed betragte forholdene ved pantsætning, den for middelalderen særegne form for kreditgivning. Thi en meget stor del af de priser paa jord, vi kan finde fra middelalderen, stammer fra pantebreve.

Det oprindelige forhold var det, at den bonde, der havde brug for en større sum penge, ingen anden udvej havde for at rejse denne sum end ved at afhænde sin ejendom ved salg¹. Efterhaanden arbejder kreditten sig frem paa den maade, at bonden vel overlod laangiveren sin ejendom og de deraf flydende indtægter, men kun som rente for den udlånte kapital. Først naar laanet ikke tilbagebetaltes indenfor et vist tidsrum, gik laanerens ejendom over i laangiverens eje. (pant per modum for wæth.)

Da laangiveren ikke kunde opsigte laanet, maa forholdet snarest opfattes som et salg med tilbagekøbsret for sælgeren indenfor et begrænset tidsrum.

Et lille skridt længere var det imidlertid, naar laangiveren fik overdraget ikke selve ejendommen, men retten til at oppebære landgilden af ejendommen indtil pantesummen indløstes. (landgildekøb, pant per modum grøtha gjald².)

Der har staaet strid om, hvorvidt man skulde opfatte denne akt som et salg med tilbagekøbsret for sælgeren eller som et gældsforhold, hvor landgilden er renten af den udlånte kapital. Som Matzen har betonet, er dette sidste nærmest tidens egen opfattelse af forholdet³. Saaledes faar Sorø kloster 1309 5½ ørtug terra in censu i pant for 100 mark penge »*opposita conditione, quod monasterium daret sibi [pantsetteren] annuatim pendente inpigneratione tres marcas den., ne committeretur vitium usuræ*«⁴. Altsaa for at undgaa at overtræde det kanoniske forbud mod rente overlader klostret for syns skyld 3 mark penge af landgilden. Rigtig nok maa den normale landgilde af jord til en værdi af 100 mark penge efter den gængse kapitalisationsfaktor have be-

¹ Kulischer: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte I 96; sml. kong Valdemars jordebog: »De aky botild sun pro thyngbruth 8 sol. in censu«.

² Matzen: Den danske Panterets Historie 348—94; Kulischer I 336 flg.

³ Juridisk Tidskr. XXV 313; Dansk Retshistorie II 138.

⁴ Sorø Gb. S.R.D. IV 499.

løbet sig til 10—20 mark penge aarlig¹. Alligevel kan man, som der er bleven indvendt overfor Matzen, selv paa dette trin kun uegentlig tale om et gældsforhold i nutids betydning. Den mest afgørende forskel er laanets uopsigelighed fra laangiverens side. Selvfølgelig har denne strid om den formelle klassificering af forholdet mindre betydning i denne forbindelse, større betydning har derimod den paastand, Matzen fremsætter for at klare indvendingerne², at laanet netop paa grund af dettes uopsigelighed var særlig dyrt, det vil sige, at renten var større end sædvanlig og kapitalisationsfaktoren mindre. Nu er renten i dette tilfælde jo den landgilde, jorden svarer, saa konsekvenserne af denne opfattelse skulde være, at pantessummen har ligget en ikke ubetydelig del under jordens kapitalværdi. Da endvidere en øre terra in censu ofte ses pantsat for 5—6 mark sølv skulde dette betyde, at man i disse tilfælde skulde kunne regne med en landgilde paa ca. 1 mark sølv pr. øre terra in censu.

Matzens paastand om den højere rente er imidlertid næppe holdbar. Ser man paa listen³ ovenfor, saa kan man aldeles ikke tale om nogen forskel mellem pante- og salgssum. Hvis pantsætning betød erhvervelse af landgilden paa særlig gunstige vilkaar, saa maatte man vente, at pantessummen som regel laa under salgssummen. Men herom kan man aldeles ikke tale.

Til et lignende resultat kommer man, naar man betragter de kildesteder, der viser os forholdet mellem landgilden og pantessummen. 1246 pantsættes en landgilde paa 20 mark penge for 240 mark⁴; 1291 en landgilde paa 20 mark for 200 mark⁵ og 1310 en landgilde paa 16 mark for 100 mark⁶. Kapitalisationsfaktoren altsaa henholdsvis 12, 10 og $6\frac{1}{4}$.

Det er samme forhold som mellem jordens afgift og dens kapitalværdi vi her møder igen. »Laanets« uopsigelighed har altsaa tilsyneladende ingen indflydelse haft paa renten. Ogsaa pant per modum grøthagjald maa vel derfor reelt opfattes som et salg af jorden til sin fulde værdi med en tilbagekøbsret for sælgeren.

Bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at denne tilbagekøbsret ingen indflydelse har haft paa salgssummens størrelse. Maaske er

¹ Sml. Sorø Gb. 511, hvor der af jord til en værdi af 100 mark svares 16 mark i landgilde.

² Den danske Panterets Historie 169.

³ Side 448 flg.

⁴ Sorø Gb. 504.

⁵ Repert. No. 591.

⁶ Sorø Gb. 511.

det fordi man har haft den opfattelse, at bonden havde en ufor-gængelig odelsret til sin arvejord, der, efter at en øjeblikkelig pengemangel havde tvunget ham til at afhænde sin jord, be-rettigede ham til at generhverve jorden paa de samme vilkaar, under hvilke han havde afhændet den. (Sml. Thord Degn: B. 33 »Om jord vurderes bonden eller kongen for faldsmaal, da maa den, som jorden ejer eller hans frænder løse den igen inden 3 aar. Men løses hun ej derforinden, da beholder bonden og kongen saa meget jord, som dem var tilvurderet for deres sagfald til evig eje«.)

Maaske skyldes det dog snarere et andet forhold; i hvert fald har dette sikkert spillet med ind i mange tilfælde. Efter land-skabslovene var den bonde, der vilde sælge sin jord, forpligtet til først at tilbyde sine frænder den. Først i det øjeblik disse afstod fra at købe den, havde han ret til at afhænde den til frem-mede. Resultatet heraf var selvfølgelig, hvad vi har eksempel paa, at frænderne kunde erhverve jorden til billigere pris end den i handel og vandel gængse. (Sml. S.R.D. VI 424. Starreklint paa Sjælland: »Memorandum quod census 1 øre hic inter cognatos solet valere 24 marchas den., inter extraneos vero 30 marchas den.«.) Det maa derfor have været fordelagtigere for bonden sim-pelthen at afhænde sin jord til fremmede under navn af pant-sætning. Og at dette virkelig har fundet sted synes en af Thord Degns artikler at tyde paa: »Ingen mand maa sætte anden mand den jord i pant, hvilken han ej har magt til at skøde bort med landsloven«, d. v. s. som ikke først er tilbudt frænderne (B. 21).

Efter denne afstikker er vi nu i stand til at fortsætte under-søgelsen af landgildens størrelse pr. øre in censu indtil 1330.

Efter de priser pr. øre terra in censu, vi har fundet, er mini-mumsprisen 3 mark sølv, maksimumsprisen 11 mark sølv. De allerfleste af priserne ligger dog mellem $3\frac{1}{2}$ og 6 mark sølv, eller mellem 28 og 48 øre sølv pr. øre terra in censu. Regnet med tidens kapitalisationsfaktor vil det sige, at der i disse til-fælde maa være bleven svaret ca. 3—5 øre sølv i landgilde af hver øre terra in censu. De ovennævnte kildesteder¹, der direkte viser os en landgilde paa 3—5 øre sølv, angiver saaledes ikke et exceptionelt, men det normale forhold.

I de tilfælde, hvor prisen pr. øre terra in censu derimod

¹ Se side 447.

ligger omkring 10 mark sølv, maa man regne med en landgilde af 1 mark sølv pr. øre terra in censu. Dette stemmer overens med en oplysning i kong Valdemars jordebog om Snese. »Snese 8 solid. in censu. soluit annuatim 3 mr. argenti«. Af hver øre svares altsaa her $1\frac{1}{8}$ mark sølv. Hvad det betyder for den fiskale forstaaelse af terra in censu vil senere blive fremhævet.

Omvendt maa der til den laveste pris af 3 mark sølv nærmest svare en landgilde paa omkr. 2 øre sølv. Dette svarer til kong Valdemars jordebogs oplysninger om Tjæreby. »In tyarby. 1. mansum. et dim. octonario minus. Mansus soluit 2 mr.«. Af hver øre altsaa en landgilde paa 2 øre.

Vi fortsætter nu med undersøgelsen af landgildens størrelse pr. øre terra in censu i næste tidsrum 1330—1400.

Hovedkilden er som bekendt her Roskildebogen, der i hundrede af tilfælde oplyser os om, hvilken landgilde der svares af 1 øre terra in censu. Efter en undersøgelse, Erslev har foretaget, svares der af ialt 734 tilfælde i 150 tilfælde 1 øre korn af hver øre; i 414 tilfælde mellem $\frac{2}{3}$ og 1 øre korn og i 110 tilfælde mellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{2}{3}$ øre korn. Kun i 24 tilfælde svares der over 1 øre og i 36 tilfælde under $\frac{1}{2}$ øre korn af hver øre terra in censu¹. Gennemgaaende svares der altsaa en landgilde, der ligger mellem 1 og 2 øre sølv af hver øre terra in censu, eftersom 1 mark korn havde en værdi af ca. 2 mark sølv². Dette betyder efter Erslevs³ og Nørlunds⁴ opfattelse en stigning i landgildens størrelse fra det oprindelige forhold af 1 øre sølv i landgilde af hver øre terra in censu. Efter resultatet af denne undersøgelse skulde det derimod betyde en nedgang i landgilden paa 50 % og derover. Slaat dette til, saa maa der, da kapitalisationsfaktoren er uændret gennem det 13. og 14. aarhundrede⁵, have fundet en katastrofal nedgang sted i jordpriserne.

Dette bekræftes af følgende oversigt:

¹ Valdemarernes Storhedstid 139; ² Ssts. 137 flg.; ³ Ssts. 298.

⁴ Historisk Tidsskr. 9. R. VI 91.

⁵ d'Avenel I 503—519 og II 63—77; Kulischer I 336 og Wegemann 118.

Priser paa terra in censu i tiden 1330—1400.

Aar	Terra in censu	Salgssum	Pantesum	pr. øre terra in censu	Kilde
$10\frac{1}{2}$ 1334	2 øre	..	8 mark sølv	4 mark sølv	Repert.
$4\frac{1}{11}$ 1334	4 øre	..	10 - -	$2\frac{1}{2}$ -	Repert.
1334	6 øre	..	12 - -	2 -	S. Gb. S.R.D. IV 501
1335	16 øre	..	100 - -	$6\frac{1}{4}$ -	S. Gb. S.R.D. IV 530
1335	12 øre	..	600 - penge	5 -	Matzen: Panteret 459
$4\frac{1}{4}$ 1339	1 øre	..	3 - sølv	3 -	Repert.
1339	9 øre	13 mark sølv	..	$1\frac{4}{9}$ -	Cod. Esrom. 156 og 148
$22\frac{1}{2}$ 1340	4 øre	..	10 mark sølv	$2\frac{1}{2}$ -	Repert.
$5\frac{1}{3}$ 1340	$7\frac{1}{2}$ ørtug	..	4 - -	$1\frac{2}{3}$ -	Repert.
$24\frac{1}{3}$ 1341	1 øre	..	16 solid. gros.	ca. 3 -	Repert.
$4\frac{1}{6}$ 1344	4 øre	..	3 mark sølv	$\frac{3}{4}$ -	Repert.
1344	1 øre	..	2 - -	2 -	Æ. Arkreg. IV 152
$1\frac{1}{11}$ 1346	4 øre	..	20 - -	5 -	Repert.
$13\frac{1}{21}$ 1347	2 øre	..	$\frac{1}{2}$ - -	$\frac{1}{4}$ -	Repert.
1347	8 øre	..	15 - -	$1\frac{7}{8}$ -	Æ. Arkreg. IV 132
1347	8 øre	15 mark sølv	..	$1\frac{7}{8}$ -	Æ. Arkreg. IV 66
1349	10 øre	..	20 mark sølv	2 -	Kbh.s Dipl. IV 7—8
1349	10 øre	20 mark sølv	..	2 -	Kbh.s Dipl. IV 9
$20\frac{1}{12}$ 1350	4 øre	..	4 mark sølv	1 -	Repert.
1350	10 ørtug	..	20 - -	3 -	Æ. Arkreg. I 44
1350	$9\frac{1}{2}$ ørtug	..	5 - -	$\frac{1}{2}$ -	Æ. Arkreg. I 133
1351	2 øre	..	5 - -	$2\frac{1}{2}$ -	Æ. Arkreg. I 136
$23\frac{1}{4}$ 1352	4 øre	..	5 - -	$1\frac{1}{4}$ -	Repert.

Priser paa terra in censu i tiden 1330—1400.

Aar	Terra in censu	Salgssum	Pantesum	pr. ore terra in censu	Kilde
$\frac{6}{6}$ 1355	48 ore	..	200 mark sølv	$4\frac{1}{6}$ mark sølv	Rept.
1355	25 ørtug	..	20 - -	$2\frac{2}{5}$ - -	Næstv. Gb. S.R.D. IV 355
1356	$9\frac{1}{2}$ ørtug	..	24 solid. gros.	$c.1\frac{2}{3}$ - -	Æ. Arkreg. I 132
$\frac{28}{11}$ 1356	$4\frac{1}{2}$ ørtug	..	4 mark sølv	$2\frac{5}{8}$ - -	} Rept.
	2 ore	..	8 - -	4 - -	
	4 ore	..	10 - -	$2\frac{1}{2}$ - -	
	4 ore	..	8 - -	2 - -	
1356	6 ore	..	8 - -	$1\frac{1}{3}$ - -	Æ. Arkreg. I 132
$\frac{24}{4}$ 1357	$3\frac{1}{2}$ ørtug	..	12 solid. gros.	$c.2\frac{1}{4}$ - -	Rept.
1357	8 ørtug	..	12 mark sølv	$4\frac{1}{2}$ - -	Cod. Esrom. 168
$\frac{11}{12}$ 1358	14 ørtug	..	0 - -	$1\frac{3}{4}$ - -	Rept.
1359	4 ore	..	12 - -	3 - -	Cod. Esrom. 177
$\frac{25}{3}$ 1360	9 ore	..	12 - -	$1\frac{1}{3}$ - -	Rept.
$\frac{7}{4}$ 1360	12 øre 2 ørtug	..	30 - -	$2\frac{1}{2}$ - -	Rept.
$\frac{16}{10}$ 1360	$7\frac{1}{2}$ ore	..	23 - -	3 - -	Rept.
$\frac{3}{2}$ 1360	16 ore	43 mark sølv	..	$2\frac{11}{16}$ - -	Rept.
1361	12 ore	..	20 mark sølv	$1\frac{3}{4}$ - -	Næstv. Gb. S.R.D. IV 402
1363	11 ørtug	..	10 - -	$2\frac{3}{4}$ - -	Æ. Arkreg. I 137
$\frac{8}{6}$ 1363	3 ore	..	9 - -	3 - -	Rept.
1364	12 ørtug	6 mark sølv	..	$1\frac{1}{2}$ - -	Æ. Arkreg. I 133
1364	8 ørtug	..	4 mark sølv	$1\frac{1}{2}$ - -	S. Gb. S.R.D. IV 501
1365	16 ørtug	..	8 - -	$1\frac{1}{2}$ - -	Æ. Arkreg. I 134

Priser paa terra in censu i tiden 1330—1400.

Aar	Terra in censu	Salgssum	Pantesum	pr. ore terra in censu	Kilde
31/3 1370	2 ore	..	5 mark sølv	2 1/2 mark sølv	Repert.
ca. 1370	12 ore	..	12 -	1 -	Rept. { S.R.D. VII 63
ca. 1370	10 ørtug	..	3 -	7/8 -	Rept. { S.R.D. VII 43
ca. 1370	7 1/2 ørtug	..	7 -	1 -	Rept. { S.R.D. VII 45
1373	7 ørtug	..	7 -	1 -	Æ. Arkreg. IV 128
1375	12 ore	..	4 -	1/3 -	Æ. Arkreg. IV 128
18/8 1377	26 ørtug	..	10 -	1 1/8 -	Næstv. Gb. S.R.D. IV 391
1377	4 ore	..	2 -	1/2 -	Repert.
3/3 1378	18 1/2 ørtug	12 mark sølv	..	2 -	Æ. Arkreg. IV 85
1388	6 ore	..	8 -	1 1/3 -	Repert.
6/1 1388	4 ørtug	..	3 -	2 1/4 -	Æ. Arkreg. IV 155
18/6 1388	4 ore	..	5 -	1 1/4 -	Repert.
27/5 1389	7 ore	..	20 -	2 6/7 -	Repert.
27/3 1391	20 ørtug	..	23 -	3 1/3 -	Repert.
1391	6 ore	..	8 -	1 1/3 -	Æ. Arkreg. IV 155
1392	1 ore	..	12 -	12 -	Næstv. Gb. S.R.D. IV 398
1399	12 ore	..	15 -	1 1/4 -	Næstv. Gb. S.R.D. IV 346
12/3 1399	13 1/2 ørtug	..	10 -	2 1/8 -	Repert.
4/2 1400	2 ore	..	6 -	3 -	Repert.
4/2 1400	2 ore	..	10 -	5 -	Repert.
1400	5 ørtug	..	4 -	2 3/5 -	Cod. Esrom. 154

En sammenligning af disse priser med priserne i tidsrummet 1259—1330 viser: Af 33 fundne priser i tidsrummet 1259—1330 ligger de 7 over 6 mark sølv pr. øre terra in censu. De fleste mellem $3\frac{1}{2}$ og 6 mark sølv eller 28—48 øre sølv; ingen under 3 mark sølv. I tidsrummet 1330—1400 ligger af 66 priser derimod kun 8 over 3 mark sølv; de allerfleste mellem $1\frac{1}{4}$ og $2\frac{1}{2}$ mark sølv eller 10—20 øre sølv pr. øre terra in censu. Dette svarer efter den gældende kapitalisationsfaktor til Roskildebogens oplysning om, at landgilden i de allerfleste tilfælde lå mellem 1—2 øre sølv pr. øre terra in censu eller mellem $\frac{1}{2}$ —1 øre korn.

Den ovenfor benyttede fremgangsmaade er vel den eneste maade, hvorpaa man kan faa et kvantitativt udtryk for og et nogenlunde sikkert overblik over den almindelige nedgang i landgilden og i ejendomspriserne i løbet af det 14. aarhundrede. I Roskildebispernes jordebog fra omkr. 1370 gives der gang paa gang udtryk for denne tilbagegang. For blot at nævne nogle eksempler: I Holtug var der 2 bol paa nær 5 den., af hvilke der ydedes $18\frac{1}{2}$ pund korn i landgilde. »Solebant antiquitus dare IIII marcas annone«. [48 pund korn]. »Item decima illius villæ extendit se ad V pund annone«. Her tilføjes den bemærkning. »Nota. Decima hujus parochiæ antiquitus dabat II lesta cum dimidia annone«. [28 pund korn]¹. I Storehedinge sogn var der en gaard, der svarede $1\frac{1}{2}$ tønne smør i afgift, men i tidligere tider var der her 4 gaarde, der hver ydede 1 tønne smør². Ved Vester Egitsbjerg udbryder skriveren efter at have noteret, at der i gamle dage af ejendommene er bleven svaret 96 mark i gode penge: »Sed nunc! Quilibet [fæster] dat porcum excepto oldengæld«³. I Bjerresø i Vallekilde sogn var der en gaard der ydede $\frac{1}{2}$ mark korn »prius dabat marcham«⁴. I Hedinge i Stevns herred gaves 1 øre korn af hver øre terra in censu; men i bisp Niels' [1373—1395] faders tid, ydedes der 3 øre korn af hver øre⁵. Paa denne maade kunde man fortsætte

¹ S.R.D. VII 2. ² Ssts. 3. ³ Ssts. 3. ⁴ Ssts. 29.

⁵ S.R.D. VII 44.

længe. Men selv om de oplysninger, vi paa den maade kan faa, vidner om en utvivlsom og stærk økonomisk tilbagegang, saa er de dog altfor spredte og tilfældige til, at man af dem kan udlede et talmæssigt udtryk for forholdet mellem den landgilde, der svares paa jordebogens tid og den, der svaredes i tidligere tider. Særlig gælder dette saalænge Roskildebogen ikke foreligger i en tidssvarende udgave, hvor man kan se, hvad der er oprindeligt og hvad der er senere tilføjelse¹.

Fra Ribeegnen har vi i »Ribe Oldemor« lignende oplysninger — om end betydelig færre i antal — om en voldsom nedgang i landgildens størrelse fra det 14. aarhundrede af. En gaard, der for eks. 1292 svarer 16 ørtug korn, svarer ca. 1450 2 ørtug².

Tilbagegangen er for denne egn belyst og fremstillet af Kinch i hans skildring af Ribes historie³.

Hvad grunden kan være til denne katastrofale nedgang er ikke let at se, og det ligger i og for sig udenfor denne undersøgelses rammer at søge en forklaring herpaa. Dog kan visse ting af interesse fremhæves, der, hvis de ikke giver en udtømmende besvarelse, saa dog i hvert fald kan kaste et strejflys ind over spørgsmaalet.

Først og fremmest fortjener det at bemærkes, at en lignende nedgang i landgilde — og ejendomspriserne som herhjemme fandt paa samme tid sted i Frankrig. Efter d'Avenel var landgilden af 1 hektar i tiden 1250—1325 gennemsnitlig 22,90 frcs.; i tiden 1325—1400 synker den ned til ca. 9,63 frcs. pr. hektar. Jordens værdi synker i samme tidsrum fra 230,00 frcs. til 96 frcs. pr. hektar⁴.

At forklare nedgangen med en henvisning til den i den henseende maaske noget misbrugte »sorte død«, er umulig. Ligesom herhjemme begynder ogsaa for Frankrigs vedkommende nedgangsperioden afgjort længe inden den »sorte døds« frem-

¹ Sml. Danske Magazin 5. R. IV 61—69.

² Ribe Oldemor 61; endvidere sml. 81 og 82.

³ Ribe Bys Hist. I 143 og 167.

⁴ d'Avenel: Histoire économique I 316 flg.

komst omkr. 1350. Mens priserne pr. hektar 1301—1325 er 222 frcs., er den i tiden 1326—1350 kun 108 frcs. Saavel for Frankrigs som for Danmarks vedkommende gælder det, at nedgangen begynder i 30erne og tilsyneladende ikke i nogen større grad er under indflydelse af den »sorte død«.

Da bonden sædvanligvis betalte sine afgifter i naturalier, er den mulighed teoretisk set tilstede, at ejendomsprisernes fald skyldes en stærk stigning i sølvets værdi, d. v. s. stærkt synkende varepriser. Imidlertid melder straks den vanskelighed sig, at Roskildebogen og »Ribe Oldemor« netop oplyser os om en stærk og utvetydig nedgang i kornafgiften, altsaa viser os en reel og ikke en nominel tilbagegang.

Fuldstændig udelukkes muligheden af den kendsgerning, at man ude i Evropa snarere kan tale om en lille stigning end om nedgang i varepriserne¹. Og saa faa vore priser end er, som vi har fra dette tidsrum, saa tillader de dog den slutning, at varepriserne heller ikke herhjemme følger ejendomspriserne i deres katastrofale og pludselige nedgang i 1330erne.

D'Avenel ser ingen tvingende forklaring paa ejendomsprisernes voldsomme fald i første halvdel af det 14. aarh. Rent hypotetisk fremsætter han den tanke, at nedgangen muligvis hænger sammen med de livegnes (les serfs) frigivelse og denne stands forsvinden, hvorved jorden overdrages de frigivne mod en ringe afgift (census)². Grunden til de høje afgifter i det 12. og 13. aarh., mener d'Avenel nemlig, skyldes det forhold, at hverken jorden eller dyrkeren var fri³.

For Danmarks vedkommende kan denne hypotese imidlertid ikke have gyldighed. Af større interesse er det derimod at betragte et pantebrev herhjemmefra fra aaret 1344. Da pantsættes nemlig i Svoverslev ved Roskilde 4 øre terra in censu »ad desertam curiam monasterii ad aquilonem circa ecclesiam

¹ d'Avenel: *Histoire économique* I 14—15, 27; III 190—193; sml. Wiebe: *Zur Geschichte der Preisrevolution* 104. Se endvidere S. 463.

² I 323—24.

³ I 251.

Priser paa heste og korn fra c. 1250—1400.

1257	1 hest = ca. $3\frac{1}{2}$ mark sølv	..	} Erslev: Testam. S.R.D. IV 498 S.R.D. IV 504 Haderslev stadret ¹ Testamenter 43 S.R.D. VI 431 Hvitfeldt 398 ¹ S.R.D. VI 459 Repert. $\frac{4}{2}$ 1330 Testamenter 69 Testamenter 76 Testamenter 79 Testamenter 101 Testamenter 103 Testamenter 103 Repert. $\frac{22}{11}$ 1357 Roskildebogens be- regning; jfr. Vald. Storh. 298 Testamenter 143 Testamenter 143 Testamenter 169
1257	2 heste à ca. 3 mark sølv	..	
1259	2 - à ca. $1\frac{3}{4}$ -	..	
1286	..	1 mark korn = ca. $2\frac{1}{4}$ mark sølv	
1292	..	1 - - = ca. 2 -	
1295	2 heste à ca. 1 mark sølv	..	
1313	..	1 mark korn = ca. $2\frac{1}{4}$ mark sølv	
1313	hesten à ca. 2 mark sølv	..	
1321	..	1 mark korn = ca. $2\frac{1}{4}$ mark sølv	
1330	..	1 - - = $2\frac{2}{5}$ -	
1334	2 heste à ca. 2 mark sølv	..	
1338	..	1 mark korn = ca. $2\frac{1}{2}$ mark sølv	
1338	1 hest = ca. 1 mark sølv	..	
1350	1 - = 3 -	..	
1350	hesten à 2 -	..	
1350	1 hest = 1 -	..	
1357	..	1 mark korn = $3\frac{1}{5}$ mark sølv	
ca. 1370	..	- - = ca. 2 -	
1372	4 heste à 2 mark sølv	..	
1372	1 hest à $2\frac{1}{2}$ -	..	
1398	1 - à 3 -	..	

¹ Sml. Steenstrup: Studier 256.

sitam« for 3 mark sølv¹; altsaa for $\frac{3}{4}$ mark pr. øre. Her ser vi en ejendom blive afhændet til en minimalpris, fordi den ligger øde hen allerede inden der kan være tale om den »sorte død« som aarsag². Men det forhold at en af byens gaarde laa øde, maa nødvendigvis have haft den allerstørste indflydelse paa fæsteafgiftens størrelse for landsbyens øvrige fæstegaarde. Paa dette tidspunkt var fæsteforholdet endnu et kontraktforhold, der gjaldt et aar ad gangen³. Automatisk maa derfor en ubesat fæstegaard i landsbyen have til følge, at fæsteafgiften for de øvrige gaarde vil synke meget stærkt, idet fæstebonden overfor husbonden har det vaaben ihænde, at kunne true denne med at fraslytte gaarden efter kontraktens udløb og overtage den øde gaard, paa, det siger sig selv, meget gunstige betingelser. At husbonden paa sin side maatte finde dette forhold ret utilfredsstillende og at det i anden omgang tvang ham til at tage en modforholdsregel, nemlig vornedskabet, hvorved kontraktforholdet afløstes af et ret ensidigt forpligtelsesforhold fra fæstebondens side overfor husbonden, kan ikke undre.

I og for sig behøver et fænomen som ødegaarde ikke at være betinget af mangel paa menneskemateriale. Thi det er et faktum, at samtidig med at der omkr. 1600 fandtes ødegaarde i ikke ringe udstrækning, plagedes og udsugedes landet af en talrig sværm af »lediggængere«, for hvilke der altsaa intet fristende har været i tanken om at overtage en ødegaard mod at svare landgilden deraf. Og dog var det sædvane omkr. 1600, at landgilden kun regnedes til en tredjedel af udsæden⁴, mens den omkr. 1300 nærmest er paa størrelse med udsæden⁵. Denne

¹ Repert. $\frac{24}{6}$ 1344; jfr. Repert. $\frac{6}{3}$ 1323, hvor 19 ørtug i Svoverslev pantsættes, men her for ca. 3 mark sølv pr. øre.

² I denne forbindelse fortjener det at bemærkes, at prof. Edv. Bull i sine gæsteforelæsninger ved universitetet foraar 1931 stillede sig meget skeptisk overfor tanken om at forklare den meget betydelige nedgang i landgilden i Norge i det 14. aarh. ved en henvisning til den »sorte død«.

³ Steenstrup: Studier 79.

⁴ Erslev: Vald. Storh. 63.

⁵ Steenstrup: Studier 84 flg. Jeg giver her Steenstrup ubetinget min tilslutning overfor Erslev, naar denne ifølge sin opfattelse af forholdet mel-

høje afgift omkr. 1300 i sammenligning med senere tider er værd at lægge mærke til, naar man vil klargøre sig aarsagen til den stærke nedgang i det 14. aarh. Foldudbyttet kan næppe have været større i hine tider end omkr. 1600, hvor dette kan anslaaes til ca. 2—4¹. Men naar fæstebonden i afgifter har maattet svare først $\frac{1}{10}$ til kirken, dernæst $\frac{1}{3}$ til grundejeren og tilbageholde $\frac{1}{3}$ af sin høst til næste aars udsæd, har det været et stærkt begrænset kvantum, fæsteren har haft til eget forbrug. Under saadanne forhold, hvor bondens økonomiske niveau i sandhed kan siges at have nærmet sig det absolutte eksistensminimum, har der ikke skullet saa forfærdelig meget til for at bringe de paa spidsen balancerende forhold ud af ligevægt, hvad enten nu det afgørende stød har været en klimaforandring, hvad Edv. Bull tænker sig ligger bag ved det 14. aarhundredes uligevægtige historie, eller det er indre politiske forhold — urostiderne, skattepaalæggene, der har væltet de bestaaende forhold over ende og har haft den nedgang i landgilde til følge, som kilderne bærer vidnesbyrd om.

lem guldvurderingen og skyldansættelsen hævder, at landgilden kun var lig den halve udsæd (Vald. Storh. 28 flg.); jfr. for eks. Aarhusbogen (SRD. VI 426 flg.): Af hver øre korn i udsæd svares i landgilde i Tokkerup 1 øre korn; i Hanebal $\frac{3}{4}$ øre korn; i Lille Dalby $\frac{1}{2}$ øre korn; i Tilst $\frac{3}{4}$ øre korn; i Hinderup 1 øre korn; i Sundfæri 1 øre korn; i Begtrup $\frac{2}{3}$ øre korn o. s. fr.

¹ Christensen: Aгрarhistoriske Studier I Tillæg XVII—XXIII. Tilsyneladende regnede datiden selv med 3 fold som det normale. Afgiften af en gaard angives nemlig sædvanlig ved formlen »Tertia de annona« d. v. s. en tredjedel af høsten; jfr. Studier 80 ff.; Weibull: Kung Waldemars Jordbok 110 ff. 1319 havde kapitlet i Ribe en gaard i Tange med $\frac{1}{2}$ mark korn i udsæd, hvoraf der svaredes $\frac{1}{2}$ mark korn i aarlig afgift »vel tertiam«. Ribe Oldemor 103.